

Rozhovor s Ladislavem Hejdánkem

A.

V čem je podle Vás dialog pro filosofii důležitý?

Jistě záleží na tom, co tím slovem ‚dialog‘ míníme; přesnější vymezení je právě ve filosofii nezbytné už proto, že zejména v evropských jazycích se promiskue užívá celé řady slov s podobnými nebo blízkými významy, např. rozmluva, rozhovor, diskuse, disputace, konverzace, komunikace atd. Takže první otázka musí znít: co to bude - pro nás, pro tento rozhovor - ‚dialog‘? A je to ovšem problém filosofický - už proto, že jde o slovo původně řecké, a řečtina je jazyk filosofický po výtce. Navrhuji tedy, abychom pod tímto slovem chápali takovou rozmluvu dvou nebo více lidí, jimž nejde o to, shodnout se v tom, jak se vyjadřují (vyslovují), ani v tom, jak uvažují a myslí, nýbrž v tom, o čem - třeba každý po svém a jinak - hovoří nebo uvažují. Mohli bychom to upřesnit ještě následovně: dva lidé nebo více lidí spolu hovoří, takže tu máme dvojí nebo vícero „promluvené slovo“, tj. dvojí nebo vícero „promluvu“. Má-li dojít ke skutečnému dialogu, musí být takovým promluvám společné také něco, co není jejich součástí ani složkou, ale co stojí jakoby mezi těmi promluvami; tomuto „mezi“ se v řečtině říkalo DIA. To je ta nejpozoruhodnější stránka „dialogu“, že zde slovo (promluva), LOGOS, přicházející ze dvou nebo více stran, míří k „témuž“. Důležité ovšem není jen toto „totéž“, „idem“, ale stejně důležitá je také ta slovní podoba, ta promluva, to „slovo“, LOGOS (a tady ta totožnost není a být nemusí). Nestačí jen pojmenování nebo nějaké označení, třeba ukázání prstem (vzpomeňme na Kratyla, toho nezdárného, pochybně radikálního Hérakleitova žáka); LOGOS je určitý typ interpretace toho, k čemu se odnáší. Možnost domluvit se o něčem „třetím“ je předfilosofická, ale teprve filosofie (díky vynálezu pojmovosti) umožňuje náležité upřesnění tohoto „třetího“.

B.

V čem je filosofický dialog specifický, odlišný od jakékoli jiné diskuse?

Specifičnost filosofického dialogu spočívá v jeho více- až mnohostrannosti myslivého přístupu k „témuž“, tj. k onomu „třetímu“, jež zůstává „mezi“ různě myslícími. To znamená, že filosofické myšlení je stálým (většinou vnitřním) rozhovorem s jinými mysliteli (živými nebo již zemřelými); bez takového vícesměrného dialogu, v němž nezbytně musíme občas jakoby stát také na straně odlišně myslícího filosofa a tím jakoby proti sobě, naše myšlení snadno propadne deviacím. Proto je jen málokdy opravdu smysluplný živý dialog s fyzicky přítomnými (snadno se mění ve spor, střetnutí, diskusi, které zajisté mají také svou důležitost a své oprávnění); většinou záleží především na dobře vybraných partnerech, a třeba již dávno mrtvých. A nepochybně to předpokládá absolvování důkladné, pozorné a do hloubky jdoucí (spíše než do široka sahající) četby některých vybraných velkých autorů. Při takové četbě nesmíme jen „naslouchat“, ale nepřítomného autora se musíme stále vyptávat, jako by byl přítomen, někdy se s ním dokonce i hádat. Živé disputace jsou dialogické spíše jen výjimkou, ale někdy mohou ve zdařilých případech otevřít nečekané průhledy do nových souvislostí a „prostorů“, kam bychom třeba při pouhé četbě nikdy nenahlédli a kam bychom nikdy nevkořili. Filosofický dialog je tedy třeba především podnikat v tichu pracovny, v atmosféře vlastní myšlenkové laboratoře, neboť právě ta má a musí být dialogická: tam si v myšlenkách jakoby zveme vybrané partnery. Teprve dlouho potom má smysl si z těchto vlastně intimních rozhovorů povětšinou s fyzicky nepřítomnými mysliteli něco vybrat, vhodně, tj. pro nezasvěcené srozumitelně přeformulovat a čekat na možnou odezvu. Jen dost výjimečně je možno to podniknout ve společné „laboratoři“ s filosofickým „přítelem“, pokud si s ním už velmi dobře, snad téměř dokonale rozumíme, jinak by byl rušivým elementem (což vůbec nemusí znamenat, že myslíme stejně nebo podobně - to by paradoxně mohlo být spíš na překážku).

C.

O Vaší filosofii nedávno proběhla odborná disputace. Přinesla nějaké výsledky?

Na to se musíte zeptat ostatních účastníků. Na první pohled to vypadalo jako sprška námitek a kritiky. Ovšem to je právě to, co aspoň mně nejvíc vyhovovalo (tedy: mé nátuře); těžko snáším, když se mnou někdo moc souhlasí, protože mně samému dává někdy takový souhlas se sebou obrovskou práci (což by pochopitelně nemělo

být navenek moc vidět). Filosoficky myslet znamená totiž především nechat se vést myšlenkou (ideou, nebo jak tomu chcete říkat), tedy něčím, co jsme si nevymysleli; na to při disputacích obvykle nebývá dost klidu ani času. Takže nějaké výsledky se také mohou ukázat až po delším čase.

D.

Ve vaši práci Nepředmětlost v myšlení a ve skutečností hraje rozhovor zásadní roli, konkrétně rozhovor manžela odcházejícího do práce a jeho ženy, která mu na otázku po venkovní teplotě odvětlí, aby si ten svrchník přece jen vzal. Ve snaze ukázat na nepředmětlost volíte rozhovor. Dalo by se tedy říci, že dialog je pro nepředmětlost a Vaší filosofii vůbec zásadní?

Uvádění příkladů má ve filosofii jen pomocný, tj. metaforický charakter, takže k nějaké „zásadnosti“ samo o sobě nevede a může někdy dokonce zavádět; ba řekl bych, že hlavním účelem příkladů má být ve filosofii provokace, tj. mají poukázat třeba na něco tak běžného, že si toho už ani nevšimáme, a předvést to tak, že to právě celou tu obvyklou obrací naruby (tj. na hlavu nebo možná někdy spíš z hlavy na nohy). A jindy zase lze na dobře zvoleném příkladu ukázat, jak se v běžném životě nedovedeme správně dívat, správně poslouchat, jak přehlížíme něco docela zřejmého, jak nám navyklá klišé překáží zakusit něco, co potom takřka křičí. Je pravda, že takových drobných nebo i větších provokací zejména při přednáškách velmi rád užívám, ale má to spíš podněcující než propedeutický smysl. Naproti tomu důraz na nepředmětlost skutečnosti a nepředmětlost konotace mám za záležitost vskutku principiální, neboť jde o nahlédnutí, že to je nejen něco zapomenutého a dokonce vytěšňovaného, ale nikoli o nějakou drobnou novinku, nýbrž o „systémovou“ chybu celého našeho přístupu ke skutečnosti. A tak třeba i v případě „dialogu“ jako tématu chci především upozorňovat na superioritu toho, co tu ještě není, co však přichází a čemu (komu) musíme vyjít vstříc už svým tázáním. Každý skutečný dialog je vlastně výcvikem v tomto „vycházení vstříc“ tomu, co ještě není, ale k čemu má dojít (např. k našemu porozumění tomu druhému, ovšem také a především v tom, jak i on sám vycházel a vychází vstříc onomu „třetímu“, co nebylo složkou jeho přístupu a co nemá být a nebude ani složkou našeho výkonu „vycházení vstříc“).

E.

Věnujete se dnes filosofii? Co čtete? Co myslíte?

Dnes jako kdykoli jindy. S filosofováním lze pouze nezačít, ale nelze s ním skoncovat. Když hrajete na nějaký nástroj, přijdou také chvíle, kdy nástroj odložíte a nehrajete. Myšlení odložit nelze, můžete jen myslet na něco jiného; myšlení neustává dokonce ani ve spánku (ovšem Pascal měl pravdu, když žehnal na to, že i bzukot mouchy může způsobit, že nám myšlenka uteče - ale to je něco jiného). Pokud jde o četbu, její rozsah je ovšem menší, než býval; čtu spíš jen některé domácí novinky (včetně překladů), už jen málokdy novinky zahraniční. Jinak se spíše vracím k textům již vícekrát přečteným, abych v nich zase našel i něco, co jsem dříve přehlídl nebo co mne náležitě neoslovilo; takže si jen vybírám (na základě toho, co tak trochu už „znám“). - A co má vlastně znamenat to „co“, tedy „co myslím“? Kdybych si mohl být jist, že to bude obecně pochopeno aspoň tak, jak to snad pochopíte vy sama (už jste četla leccos z mých textů), řekl bych provokativně, že se velmi intenzivně pokouším myslet „nic“, což je ovšem naprosto protilehlý extrém proti „nemyšlení na nic“. Zkrátka a méně provokativně řečeno: pokouším se naučit své myšlenkové akty co nejpřesněji zaměřit na „ne-předměty“, „non-objekty“, které tradiční a ergo tradičně předsudečné myšlení považuje za „nic“. A to je právě to, co mi dá tak velkou práci, protože i já (a protože si to uvědomuji, tedy právě já) jsem stále ještě pod obrovským tlakem onoho „zpředmětňování“, které vše nepředmětlost pomíjí, jako by to bylo „nic“.

E.

Kolik kaktusů a mloků ukrývá Váš dům a sklepení?

Mloky v domě nemáme, z říše nižších obratlovců máme jen každý rok na zahradě několik malých ještěrek, kterým se nejrůzněji „umným“, ale na první pohled neladným nepořádkem starám o vhodné úkryty (rozumí se před kočkami, které žádnou ještěrku nenechají na pokoji). Jiné to je s kaktusy; vaše otázka mne zastihla

v době, kdy jsou téměř všechny opravdu ještě ve sklepech; ve skleníku jsem přes zimu nechal jen necelých dvacet různých opuncí apod., které v suchu přežijí i velké mrazy. Stěhování bude pro mne krušné, je jich několik set, i když většinou jsou jen dost malé. Odhaduji, že za měsíc, nejdéle za šest neděl už začnou první z nich kvést (tj. tak do půlky května). Ty pokojové ovšem kvetou prakticky od listopadu celou zimu, některé „vánoční“ teď už po druhé, „velikonoční“ už nasadily poupata.

G.

Co je při studiu filosofie nejdůležitější?

Nejraději bych doporučil Patočkův článek „Mládí a filosofie“ z roku 1941 (v Péči o duši I, str. 119n.) Co by se k tomu mohlo vůbec dodat? – Předpokládám, že máte na mysli studium fakultní; nepůjde nám tedy o to, co je nejdůležitější pro opravdové filosofování (to je ovšem také celoživotním „snažením“, tedy studiem). A za druhé předpokládám, že Vám jde o hledisko studentů, nikoli o hledisko učitelů (i když ani profesori nemohou a nesmí se svým „studováním“ nikdy přestat). Těch „nejdůležitějších“ věcí je několik; jedna by rozhodně nestačila. S filosofií jako oborem se toho nedá mnoho prakticky podnikat; většinu absolventů čeká pedagogická práce na středních školách. Základně důležitou věcí je proto hluboké přesvědčení o potřebnosti kritické myšlenkové orientace pro všechny lidi vůbec, zejména pak o nezbytnosti jejich myšlenkové vzdělanosti, ovšem provázené jistým osobním zaujetím, které je schopno zanítit aspoň zájem mladých lidí, tj. už i středoškolských studentů, nejen o filosofii, ale především o to, co je její „věcí“, její tematikou. A k tomu nutně pro středoškolské pedagogy náleží ona nezbytná připravenost, kterou může poskytnout jen vysoká škola: je třeba si dobře osvojit nejen potřebné znalosti (ty mají ve filosofii jen pomocný charakter, jsou však nezbytné), ale především určité myšlenkové prostředky (Patočka rád mluvil o myšlenkové „výpravě“ či „výbavě“, a dokonce o „výzbroji“, což zní už trochu válečnický). - Ovšem pak tu jsou ještě ti pokročilí studenti, kteří sice tohle už zvládli a dosáhli gradu magistra, ale jsou navíc filosoficky tvořiví, tj. mají nadprůměrné specifické filosofické nadání (a studují postgraduálně). Pro ty je nejdůležitější se setkat s učiteli (živými, ale zejména s těmi dávno mrtvými), kteří jsou schopni jim dávat významné podněty (a pokud žijí, také jejich talent rozpoznat - to není pro žádného učitele snadné, první dojmy a zdání velmi často klamou, a to oběma směry). Zkrátka: každý studující filosofii si musí najít svého filosofa nebo - snad ještě lépe - několik svých filosofů. A to pokud možno na celou filosofickou cestu, na celý život.

H.

Chtěl byste říci něco, na co jsem se nezeptala?

Teď ani ne, protože tak to vlastně stejně dělám celý život: říkám obvykle něco jiného, než na co se mne ti druzí táží, a zejména než co ode mne očekávají jako odpověď (a přece nikoliv „od věci“, jak aspoň doufám). Také to náleží k bytostnému určení dialogičnosti a dialogu. Filosof, který říká (a píše) to, co se od něho očekává, je možná oblíbený, ale zbytečný.

--- --- --- --- --- --- ---

Prof. Ladislav Hejdánek se narodil v roce 1927 v Praze, vystudoval filosofii a sociologii na FF UK a poté se uchytil jen jako kopáč a betonář. V letech 56 - 68 pracoval jako dokumentátor a knihovník Ústavu epidemiologie a mikrobiologie v Praze, poté jako vědecký pracovník Filosofického ústavu ČSAV. Byl vyznamenán cenou Jana Palacha, přednášel filosofii na Evangelické teologické fakultě UK a na FF UK. Dvakrát se stal mluvčím Charty 77. Žije v Písku. Z jeho díla: Dopisy příteli, Nepředmětnost v myšlení a ve skutečnosti, Filosofie a víra.

--- --- --- --- --- --- ---